

Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları

Mehmet Öz

İstanbul, Dergah Yayınları, 2015, 229 sayfa, ISBN: 9759953898

Emre Özdemir

Okuduğum ve size biraz sonra bahsedeceğim kitap, Osmanlı'nın gerileme dönemi olarak bildiğimiz dönemini anlatıyor. XVI. yy'da bozulan düzeni anlatan kaynaklardan yararlanılarak dönemin tartışmasını yapıyor ve aslında gerilemenin olup olmadığı üstünde

duruyor. Osmanlı'nın kendi devlet adamlarının kaleme aldığı eserlerde Osmanlı'nın kötü gidişinin sebepleri ve bu gidişin nasıl düzeltilebileceği? sorusuna cevap aranıyor. Bu dönemde yazılan 12 eseri seçip kitaba dahil ediyor ve hepsini ayrı başlıklar altında inceliyor. Bu eserlerin incelendiği bölüm kitabın ikinci ana bölümünü oluşturuyor. Kitap 32 sayfalık giriş kısmı ve 3 ana bölümden oluşuyor. Bu bölümler: Birincisi; Osmanlı'da bozulmanın sebepleri. İkincisi; 12 kaynak ışığında Osmanlı'da yaşanan değişim ve bozulma. Üç; değerlendirme ve sonuç kısmı. Kitap ana üç bölümden oluşuyor fakat kendi içinde baya fazla bölümlere ayrılmış faziyette. Bende kitap tanıtımını yaparken bölümlere ayırarak incelemeye çalıştım. Yukarıda birinci ve ikinci bölümlerden bahsettik, üçüncü bölümü ise yapılan incelemenin değerlendirmesi ve sonuç kısmı olarak belirtiliyor. Kitabın tanıtımını ayrıntılı olarak yapacağımdan burada fazla uzatmak istemiyorum ve biraz kitabın yazarı Mehmet Öz'den bahsetmek istiyorum.

Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı uzmanlığına sahip olan yazar, uzmanlık tezini bu kitapla yapmıştır. Doktorasını Cambridge Üniversitesinde yapmış ve daha sonra Hacettepe Üniversitesine gelip Prof.'luğa kadar yükselmiş ve tarih bölümü başkanı olmuştur. Prof.'luğu Yeni Çağ olsa da o, genelde iktisadi konularda ve Osmanlı'nın Kuruluşu konularında eserler piyasaya çıkartmıştır.

Bu bölümde kitabın içeriğinden bahsedeceğim ve bu paragrafta da giriş kısmını ele alacağım. Giriş kısmında, kullanacağı kaynakları, neden onları seçtiği ve kaynakların içeriğinden ziyade yazarı, dönemi hakkında kısa bilgiler veriyor. Kitabın daha ilk sayfaları nasihatnamenin anlamı ve tarihteki yeriyle başlıyor. Genelde, şimdiki İran bölgesinde zerdüşiliğe inanan kavimler tarafından kullanılmış olduğunu ve daha sonra İslam'ın yayılmasıyla İslam Devletlerine, daha sonra da Türk devletlerine de geçmiş olduğunu yani yalnızca Osmanlı'ya özgü bir şey olmadığını anlatıyor. Nasihatname olarak ilk kez Osmanlı'da kullanılsa da daha önceki devletlerde siyasetname olarak adlandırıldığından ve Türk devletlerinde bilinen ilk eserin *Kutadgu Bilig* olduğunu söylüyor.

Kitabın birinci bölümünde çözümlenin modern tarih yazımına göre hangi sebepler neticesinde başladığı ve nasihatnamelerde bahsedilip bahsedilmediğinden söz edilmiştir. Modern tarihe göre Osmanlı çözülmesi nasihatnamelerin yazıldığı tarihte daha başlangıç seviyesindeydi fakat nasihatnamecilere göre XVI. yy. son çeyreğinde bozulmalar artık sebepleri ve çareleri konuşulacak kadar büyümüştü. Modern tarihçiler Osmanlı çözümlenmesini 3 ana başlık altında toplayıp incelemişlerdir. Bunlar 1. Siyasi açıdan, 2. İktisadi olarak, 3. Nüfus artışı ve Barutlu

silahların kullanımı, olmak üzere ayırılırlar. Bu bölümde bunların gerekçeleriyle birlikte kısa bir anlatım yapılmıştır.

Siyasi Açıdan; Halil İnalçık, Lewis ve Bowen gibi modern tarihçiler Osmanlı'nın, XVI. yy. sonunda ulaşabileceği en büyük topraklara ulaştığını ve hem coğrafi hem de siyasi açıdan ilerlemesinin mümkün olmadığını savunmuşlardır. Batıda Habsburg hanedanı, Kuzeyde Ruslar, Doğuda İran(Safeviler), Güneyde Afrika'nın aşılması güç çölleri ve denizlerde de üstün güö olarak Portekizliler vardı. Osmanlı devletinin can damarı ve kuruluşundan beri temel ilkesi olan fetih politikası artık durmuştu. Bu olay toprak kazanılmadığından Osmanlı'yı askeri, ekonomik ve sosyal açıdan da etkileyecek. Artık kazanılmayan savaşlar, savunma savaşlarına geçişi sağladı o da padişahın artık aktif olmasının sona ermesine ve kendi görevlerini yapacak kişiyi seçip sefa sürmeye çekilmesine neden olmuştur.

İktisadi Açıdan; XVI. asırda yapılan uzun ve kazanç getirmeyen savaşların nedeni sadece toprak değildi. Yine modern tarihçilere göre bu savaşlar ticaret yollarını elde tutmak için yapılmış ve keşfedilen yolların, Osmanlı üzerindeki ticaret yollarının yerini almaması için yapılmış ve bir süre başarılı olmuştur. Bu başarı 1 asır, keşiflerin sonuçları iyice belli olana kadar sürmüştür. Daha sonra Hint ticaret yolu ve İran ipeği için Osmanlı Portekiz savaşları yaşanmış ve İran'ın da onlarla ittifak yapmasıyla Osmanlı'nın ticaret kontrolü zayıflamıştır. Yeni ticaret yolları ve Amerika'nın keşfiyle ilgili III. Murad'a Emir Hüseyin bir kitap yazmış olsa da bu pek bahsedilmediğinden fazla bilgiye ulaşamıyoruz.

Yeni toprakların ele geçirilememesi insanların topraklarının küçülmesine ve artık yetmemesine yol açmıştır. Bu da Osmanlı devletinin toprak ve gelir sistemi Tımar'ı etkilemiştir.

Tarihçiler yapılan araştırmalar sonucunda XVI. asrın sonunda dünya genelinde bir nüfus artışından bahsediyorlar. Bu artış Osmanlı topraklarının bir bölümünde %100 olarak belirleniyor. Bunun bir kısmı göç de olsa çoğunluğu normal olarak gerçekleşiyor. Artan nüfus iş ve para için göç ediyor veya bir beyin askeri olmaya yelteniyor ya da medresede öğrenim görmeye gidiyor. Barutlu silahların kullanımının artmasıyla Osmanlı bunları kullanmayı bilen asker aramasına koyuluyor ve köylerdeki gençleri eğitiyor. Bu arada gözden iyice düşen sipahiler de isyan hareketlerine giriyorlar ve Osmanlı yeni kullandığı paralı askerlerden oluşan ordusuna nakit sıkıntısı yaşayınca veya savaşta ganimet veremeyince bu iki grup asker birliği Anadolu'da Celali isyanlarını başlatıyorlar. Zaten zora giren Osmanlı toprakları, isyan sonucu köyünü bırakıp giden insanlarla daha da sıkıntıya düşüyor. Osmanlı devleti nakit

ihiyacı için kulladığı tımar sistemini de özel kişilere kiralayıp parasını peşin almaya çalıştı ve buna iltizam sistemi dendi. Sisteme göre bu görevli ihalede devlete en fazla parayı verirse ihaleye girdiği bölgenin vergilendirmesi ondan sorulacaktı. Bu sistemle halkın iyice zor durumda kaldığı ve iltizam görevlilerinin daha fazla gelir için vergileri arttırdığı bilinmektedir.

İşte bu etkenler Osmanlı devletinin modern tarih yazımı çerçevesinde çözülmesini anlatmıştır.

İkinci bölümde çözülmenin Osmanlı devlet adamları tarafından nasıl görüldüğü ve ne tür tedbirlere başvurulduğu incelenmiştir. Osmanlı devlet adamlarının da, daha önceki islam devletlerindeki devlet adamlarının da devleti yöneten tek bir otorite olması gerektiğini düşünmesi ve bu otorite hem Allah'ın kanunlarını hem de örfi kuralları kullanıp devletin yönetiminin sağlanmasını gerektirdiğine inanılıyordu. Bu nedenle devletin bozulması en üst makamdan başladığına da inanılıyordu. Mesela Lütfi Paşa Asafnamesinde padişah herkesle içli dışlı olmamalı ve göreve tayin edeceği kişileri iyi seçmelidir. Seçtiği kişileri kendisi teftiş edip görevlerini iyi yapıp yapmadıklarını kontrol etmesinin gerektiğini belirtmiştir. Bazı nasihatnameciler de padişahı suçlu bulmuş bazıları belki korkusundan bir şey söyleyememiştir.

Nushati's Selatin(Gelibolulu Mustafa Ali)

Sultanlara tavsiyeler anlamına gelir ve özel bir padişaha yazılmamıştır. İlk örneklerden olduğu için daha çok kaba taslak bozulmadan bahsedilmiştir. Yazarın(Ali) kitabında kötümser olmasının o dönemde kıyametin kopacağına inanılmasına bağlandığının altını çiziyor. Bu kitapları dönemin şartlarını göz önüne almadan incelemenin yanlış olacağından bahsediyor.

Nasihat anlamında kitabın içeriğine gelecek olursak, her nasihatname gibi bazı ana konuları tekrarlamıştır mesela adalet, fukarayı zor durumda bırakmamak gibi. Kitap genel olarak önceki döneme özlem duymaktadır ve bunu *Kanun-ı Kadim* olarak adlandırmıştır. Devlet yönetiminin kesinlikle padişahın bizzat kontrolünde gerçekleşmesi gerektiği görüşüne sahiptir. Bunu da padişahın yakın çevresini seçerek ve atamasını yaparak sağlayacağı kanaati hakimdir. Devleti eski kanunlara döndürmek için 17 tane şart saymıştır bunlardan bazıları: 1- padişah kendini halka sevdirecek. 2- sözü doğru müshap seçecek. 3- dindar ve dürüst casuslar tutup devlet memurlarını teftiş ettirecek. 4- faiz yiyene, alana ve verene hakkıyla ceza verecek. 5- kim olursa olsun görev dağılımında ayrıcalık sağlanmayacak, gibi şartlarla devletin eski haline döneceğine inanılıyordu ve Kuran'da geçen "Bir kavim kendini

değiştirmedikçe, Allah da onları değiştirip bozmaz'' ayetiylr dinden uzaklaşıldığına işaret ediyordu.

Hırzū'l-mülük

Hükümdarların tılsımı anlamına gelmektedir. III. Murad'a yazıldığı tahmin edilmektedir ve yazarının kimliği belli değildir. Kitap orjinalde 8 bölümdür ancak bu kitapta 4 bölümü ele alınmıştır. Birincisinde padişahın durumu; ikicisinde vezirlerin durumu; üçüncüsünde beylerbeylerinin, diğer emirler ve askerlerin durumu ve dördüncü bölümde şeyh ve seyyidlerin durumu ele alınmıştır.

Kitabın içeriğinde, halifeliğin kutsallığı ve Peygamberimizden geldiği vezirlerin de 4 halife makamlarındakiler gibi olduğunu söyleyip o makamlardaki kişilerin mal düşkünü olmayan ve halka hizmet edip devlet hazinesini dolduracak adamların olması gerektiğini söyler. Yazar Fatih ve Yavuz'dan övgüyle bahseder ve dini düşünce kitapta ağırlıklı yer tutar. Devletin devamı için adaletli sultan ve faydalı askerle olur. Padişah adaleti dinle yapar ve eğer adaletliyse faydalı askeri de kazanır. Rüşvetin yaygınlaşması ve hak sahiplerinin haklarını alamayıp haksız olanların göreve gelmeleri devlet düzeninin en önemli sonuçlarındandı. Ulemaya, şeyhlere gereken önemin verilmemesi medrese sisteminde de aksaklıklar yaşanmasına ve kaliteli insan yetişmemesine neden oldu.

Hasan Kafi Nizam-ı Alem

Devlette 1574 yılından beri sürdüğünü belirttiği bir gerileme olduğunu söylüyor. Bu gerilemenin 3 ana sebebi olduğunu řu maddelerle anlatıyor: 1- adalet; devlet işlerini hakkına teslim etmemek. 2- devlet adamlarının kedilerini en yetkili kabul edip ulemayı küçümsemesi. 3- askerlerin üst rütbesini muhatap almaması ve rüşvetin çok yaygınlaşması olarak belirlemiştir. Toplumda *erkan-ı erbaa* yani asker, ulema, tüccar ve reaya olmak üzere dört kısımdan oluşan bir tabaka var, bunların da birbirlerinin kısmına karışmaması ve herkesin kendi kısmında kalması gerektiğini savunmuştur. Bu gidişin yine padişahın adaletiyle sağlanacağını kabul etmiş ve ilk kez Avrupanın silah teknolojisi olarak ileride olduğunu ve onları taklit etmemizi geri kalmamamızı tavsiye etmiştir.

Habname

Veysi tarafından I. Ahmed'e vermek amacıyla yazılmıştır. Rüyasında İskender'i gördüğünü idda etmiş ve onun ağzından kendi düşüncelerini aktarmıştır. Alemdeki bu karışıklıkların yeni

olmadığını Adem'den beri var olduğunu ve tekrarlandığını belirtmiştir. Bozulmanın başında padişahı gösterir ama sadece onu suçlu tutmaz halkında suçlu olduğunu belirtir. Veysi de diğer nasihatçiler gibi dine sarılmanın ve görevlerin hakkıyla dağılması sonucu devletin çöküyor olsa bile bu çöküşün uzun süreceği konusunda fikir vermiştir, bu uzunluk dünyanın sonu olarak kabul edilebilir.

Kitab-ı Müstetab

Yazar bozulmanın III. Murad'ın zamanında başladığını ve daha sonra yayıldığını kabul etmiştir. O zamana kadar idarecilerin şeriata ve örfe bağlı olduğunu ancak padişahın gevşekliği yüzünden seçilen idarecilerinde işlerinde ciddiyetsiz olduklarını ve sadece bugünü düşünüp yarına fazla bakmayan kişiler görev almıştır. Bu idareciler rüşvete çok alışmışlar hatta açıktan komisyon gibi almaya başlamışlardır. Bu işleme son verilmezse devletin kısa sürede temellerinden sarsılıp yıkılacağını ve bu gidişin ancak ehil kişilerin idareye getirilip, halka iyi bir yaklaşımla son bulacağını idda etmiştir.

Bu eserler gibi daha 7 tane var ancak hepsini tek tek ele almak çok uzun olacağından isimlerini verip ana konularıyla bütün hepsini ortak bir paragrafta birleştireceğim. Bunlar: 6- Koçi bey risalesi 7- Veliyüddin telhisleri 8- Kanun name-i sultani 9- Kitabı mesalihi'l müslimin 10- Düsturül amel 11- telhisül beyan fi kavanini ali osman 12- Nesayihül vüzera vel ümera'dır. Bu eserler de yularıda ayrıntılı bahsetmiş olduğumuz eserler gibi çözüşmeyi tesbit edip durdurulması için alınacak önlemlerden bahsetmişlerdir.

Eskiden 50.000 olan yeniçeriler artık 90.000 civarına çıkmış ve savaşa gitmeyip deftere kayıtlı olanların çoğunluğu kapsadığından söz edilmiştir. Devletin en üst memuru vezirden en alt memuruna hatta padişaha kadar rüşvetin yayıldığı ve düzgün adam yetiştirme sıkıntısına düşüldüğünün altı çizilmiştir. Devlete devşirme olarak alınan yabancı çocuklar yerine artık türk kökenli ailelerden veya zengin ailelerin çocukları alınmış ve devletin sarayın harem kısmı dahil her yerinde artık ciddiyetsizlik baş göstermiştir. Hatta sahte seyyidler bile piyasaya çıktığı olmuştur, her türlü konuda devlet istismara uğratılmıştır.

Tabi bu konularda şikayet eden yazarlar Kanuni Sultan Süleyman ve önceki döneme dönülmesinin sağlanması için padişahın devereğe girmesi ve dine sıkıca sarılmanın lazım geldiği konusunda hem fikir olurlar. Eski padişahların devletin her işini elinde tuttuğu ve yeni padişahlarında öyle yapıp, güçlü ve emin şekilde devleti yönetmeye kalkarsa bunun düzelme ihtimalinin olduğunu düşünüyorlar.

Sonuç olarak Osmanlı'da yaşanan çözümlenin o dönemde yaşayanlar tarafından da anlaşıldığı ve önlemlerin alınmaya çalışıldığı görülüyor. Yapılan tenkitlerde her ne kadar yanlı olursa da günümüze ışık tutan ve o dönemin sıkıntılarını anlatan olaylar aktarılmıştır. Bu kitap bana Osmanlı tarihini daha iyi anlamayı ve XVI. yüzyıl konusunda farklı bakış açıları kazanmama sebep oldu. Klasik olarak bildiğimiz Osmanlı gerilemesinin aslında gerileme değil de bir bocalama ve devlet sisteminin bozulması olduğu fikrine ulaştım. Kitabı, tüm Osmanlı çözümlerini merak edenlere ve tarih öğrencilerine tavsiye ediyorum. Sıkıcı olmayan ender akademik kitaplardan olduğunu düşünüyorum.

